

Актуальні питання дослідження зовнішньоекономічної безпеки

У статті проаналізовані поняття зовнішньоекономічної та зовнішньоторговельної безпеки, визначені основні загрози, критерії та показники виміру ступеня зовнішньоекономічної безпеки, запропоновано порогові значення цих показників. Пропонується ввести два пороги чутливості для показників економічної безпеки, на основі чого виділяються три рівні безпеки: нормальний, передкризовий, критичний.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, зовнішньоторговельна безпека, зовнішні загрози, критерії, показники, порогові значення.

В статье проанализированы понятия внешнеэкономической и внешнеторговой безопасности, определены основные угрозы, критерии и показатели измерения степени внешнеэкономической безопасности, предложены пороговые значения этих показателей. Предлагается ввести два порога чувствительности для показателей экономической безопасности, на основе чего выделяются три уровня безопасности: нормальный, предкризисный, критический.

Ключевые слова: внешнеэкономическая безопасность, внешнеторговая безопасность, внешние угрозы, критерии, показатели, пороговые значения.

The article is dedicated to the concept of external economic and trade safety, key threats, criteria and indicators measuring the degree of external safety, proposed thresholds of these indicators. It is proposed to introduce two thresholds of sensitivity to indicators of economic safety which is allocated on the basis of three security levels: normal, pre-crisis, critical.

Keywords: economic safety, foreign trade safety, external threats, criteria, indicators, thresholds.

Постановка проблеми. Аналіз світового економічного розвитку впродовж останнього десятиріччя переконливо свідчить про поглиблення конкуренції національних економік, наднаціональних угруповань, транснаціональних корпорацій; посилення тенденції до лібералізації світової економіки, активізацію боротьби за ринки збуту, природні ресурси, інтелектуальний потенціал та інформацію. В цих умовах вирішального значення набуває забезпечення зовнішньоекономічної безпеки країни як основи для її розвитку та конкурентоспроможності.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. У наукових доробках вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких варто зазначити насамперед роботи В.М. Геєця, В.І. Мунтіяна, С.І. Пирожкова, О.С. Власюка, І.В. Сухорукова, нині приділяється багато уваги питанням зовнішньоеко-

номічної безпеки в системі економічної безпеки держави. При цьому варто зазначити, що публікації як теоретичного, так і прикладного характеру містять ряд суперечностей щодо методологічних підходів дослідження зовнішньоекономічної безпеки, її індикаторів та їх порогових значень і, власне, самого поняття «зовнішньоекономічна безпека».

Мета статті. У контексті зазначеного автор ставить перед собою завдання висвітлити основні проблемні аспекти у дослідженнях зовнішньоекономічної безпеки, запропонувати напрями вирішення проблемних питань, визначення зовнішньоекономічної безпеки, яке б розкривало сутність самого поняття та одночасно охопило весь спектр зовнішньоекономічних загроз.

Вклад основного матеріалу. Аналіз проблеми зовнішньоекономічної безпеки України вимагає насамперед уточнення самого поняття «зовнішньоекономічна безпека». Нині немає однозначного тлумачення цього поняття в науковій літературі, представники сучасних наукових шкіл не лише по-різному його трактують, а й вкладають у це поняття різний зміст. Перша група науковців [2, 8] у визначенні поняття вкладають лише міжнародні торговельні відносини держави, друга група [10–12] – сукупність зовнішньоекономічних зв'язків. Для прикладу, В.М. Геєць вважає, що зовнішньоекономічна безпека полягає у мінімізації збитків держави від дії негативних зовнішніх чинників, у створенні сприятливих умов для розвитку економіки шляхом її активної участі у світовому поділі праці, відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам [11, с. 62].

У Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України [8] зовнішньоекономічна безпека визначається як «стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці», при цьому серед показників її виміру присутні лише зовнішньоторговельні показники.

Отже, без визначення економічної сутності поняття подальше дослідження втрачає сенс. У загальному розумінні «безпека» – це ступінь стану захищеності, захисту об'єкта, який відрізняється динамічною стабільністю та своєчасною можливістю вплинути на хід подій, з метою збереження цього об'єкта. Відповідно, стан об'єкту захисту має визначатися за допомогою певних параметрів, які і будуть характеризувати ступінь його захищеності. Зважаючи на те, що рівень зовнішньоекономічної безпеки країни вочевидь залежить від цілої низки зовнішніх загроз, у тому числі торговельних, інвестиційних та

фінансових, виникає методологічна проблема виділення тих параметрів за допомогою кількісних і якісних ознак та, по можливості їх порогових значень, що відобразять ступінь захищеності об'єкта (в даному випадку – країни).

Оскільки стійкість до зовнішніх загроз, тобто зовнішньоекономічну безпеку, гарантує лише конкурентоспроможна економіка, що володіє серйозними перевагами у боротьбі за ринки, ресурси, капітал, інформацію та технології, автор пропонує вважати ознаками такої економіки:

- ефективну відкритість економіки, з одного боку, здатну забезпечити збалансоване сальдо зовнішньої торгівлі, а з іншого – невисоку експортну й імпорتنу залежність, тобто стійку до зовнішніх криз та потрясінь;

- високу інвестиційну привабливість провідних галузей та економіки в цілому, здатну забезпечити достатній притік іноземного капіталу та передових інноваційних технологій;

- конкурентоспроможність інноваційної продукції на світовому ринку, що забезпечить її високу частку в структурі експорту країни;

- продукцію з високою доданою вартістю як основу експорту.

Керуючись вищенаведеним, а також визнаючи, що зовнішньоторговельна безпека є невід'ємною складовою зовнішньоекономічної (оскільки зовнішня торгівля є лише однією з форм зовнішніх економічних відносин країни), автор пропонує такі визначення:

- Зовнішньоторговельна безпека країни – це оптимальна відкритість економіки, що забезпечує збалансовану зовнішню торгівлю, диверсифіковані поставки основних видів сировини, товарів, послуг та експортну й імпорتنу незалежність економіки країни від зовнішнього середовища.

- Зовнішньоекономічна безпека – це інвестиційно привабливий стан економіки країни, яка здатна генерувати конкурентоспроможну продукцію, забезпечуючи при цьому збалансованість зовнішньої торгівлі та стійкість фінансової системи країни в глобальній системі.

Тобто стан економіки країни, її міжнародні торговельні позиції, фінансова стійкість, інвестиційна й інноваційна привабливість, повинні бути стійкими до зовнішніх загроз, перелік яких подано в табл. 1.

Наступним кроком є виділення певних параметрів, які будуть характеризувати ступінь захищеності економіки від зовнішніх загроз, перерахованих у табл. 1, та визначення порогових (граничних) величин показників для економіки

конкретної країни. Один із перших дослідників економічної безпеки в Україні В.І. Мунтіян зазначає, що для економічної безпеки важливе значення мають не самі показники, а їхні порогові значення та структура, тобто граничні величини, недотримання значень яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, приводячи до формування негативних, руйнівних тенденцій в економічній безпеці [12, с. 37]. Теорія безпеки має практичне значення, тільки якщо вона включає у свою структуру комплекс характеристик, що описують обмежувальний стан об'єкта.

Деякі із дослідників [11, с. 62] виділяють три блоки показників зовнішньоекономічної безпеки: показники, що характеризують стан зовнішньої торгівлі, стан боргових зобов'язань та інші. Аналіз профільної літератури та публікацій дозволив виділити систему показників зовнішньоекономічної безпеки, представлену у табл. 2. Основними критеріями при відборі показників були вимірність і доступність в офіційній статистиці країни. Порогові значення були розроблені автором на основі аналізу відповідних показників в країнах-аналогах (Польща, Росія), встановлених порогових значень на законодавчому рівні, затвердженій Міністерством економіки України Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [9], а також на основі розрахунків фахівців економічної безпеки у науковій літературі – Т.Н. Агапової [1], О.С. Власюка [2], З.В. Герасимчук [3], В.М. Гейця [11], К.І. Єфремової, Е.І. Георгадзе [5], Є.Д. Кормішкіна [7], В.І. Мунтіян [12], А.І. Сухорукова [10], А. Федорищева, О. Ральчук [14], А.І. Татаркіна [15] (табл. 2). Отже, пропонується визначати два порогові значення, перше з яких сповіщатиме про ризиковість ситуації та наближення небезпеки, дозволяючи при цьому зважено та завчасно розробити і прийняти управлінське рішення. Перетин другого порогового показника інформує про критичність ситуації та необхідності негайного втручання держави. Відповідно, виділяються три рівні зовнішньоекономічної безпеки: нормальний, передкризовий та критичний.

Разом із тим слід зауважити, що порогові значення показників економічної безпеки неоднозначні у різних дослідженнях, країнах, і зрозуміло чому. Доречно було б розділити порогові значення на дві групи: світові загальноприйняті значення, які є стандартними для будь-якої країни, та показники, що враховують специфіку країни. Так, для прикладу, як зазначає автор [10, с. 40], «у міжнародній практиці зазвичай «безпечним» є зовнішній державний борг, якщо він не перевищує 60% від ВВП». Проте зважаючи на те, що

Таблиця 1. Основні загрози зовнішньоекономічній безпеці

Зовнішні загрози	
1	Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі
2	Висока експортна залежність
3	Висока імпортна залежність
4	Низька інвестиційна привабливість для іноземного капіталу
5	Високий зовнішній державний та валовий борг
6	Низька частка інноваційної продукції в експорті країни
7	Сировинна структура експорту
8	Обмеженість у виборі партнерів, постачальників життєво необхідної продукції

Таблиця 2. Показники та їх порогові значення зовнішньоекономічної безпеки країни

№	Показники економічної безпеки	Порогове значення	
		передкризовий стан	критичний стан
1	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Менше 1; більше 1,2	Менше 0,9; більше 1,3
2	Експортна залежність, % до ВВП	Більше 40	Більше 50
3	Імпортна залежність, % до ВВП	Більше 40	Більше 50
4	Обсяг прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	Менше 7	Менше 5
5	Частка в експорті товарів інноваційної продукції, %	Менше 15	Менше 10
6	Частка сировини в товарному експорті, %	Більше 40	Більше 50
7	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Більше 25	Більше 30
8	Імпорт енергетичних ресурсів з однієї країни, %	Більше 25	Більше 30
9	Зовнішній державний борг по відношенню до ВВП, %	Більше 30	Більше 40
10	Валовий зовнішній борг, % до ВВП	Більше 80	Більше 100

Розроблено автором з урахуванням [1–3, 5, 7, 9, 11, 12, 14, 15].

вартість капіталу для кожної країни є різною і формується на зовнішніх ринках залежно від тих ризиків, які закладають туди інвестори, можна зробити висновок, що однозначного, стандартного порогового значення бути не може. Адже вартість капіталу впливатиме на спроможність країни обслуговувати цей борг, крім того, варто врахувати поширеність валюти країни у міжнародних розрахунках, розвиненість фінансової системи та фондового ринку країни, спосіб формування курсу валюти та інші фактори. Враховуючи вищезазначене, зовнішній державний борг в Україні не може перевищувати 40% ВВП, в іншому разі він буде непосильним для нашої країни, нестиме в собі серйозні фінансові загрози та прирікатиме країну на постійні наступні позики.

Необхідно підкреслити, що передкризовий рівень діагностується, якщо одна або декілька загроз мають недопустиме значення, критичний – якщо сукупність показників (більше половини) має значення, гірше, ніж їх порогове значення.

Відхилення від порогових значень негативно відбиваються на економічному та соціальному розвитку держави. Кожна загроза несе в собі сукупність негативних явищ в економіці (табл. 3). Як правило, прояви наслідків відхилень від порогових значень показників економічної безпеки відбуваються із часовим запізненням навіть у декілька років.

Як видно із табл. 3, наслідки загроз зовнішньоекономічної безпеці взаємопов'язані, тому показники зовнішньоекономічної безпеки потрібно досліджувати в комплексі.

Кризові ситуації – головне джерело загроз економічній безпеці країни. В процесі своєї життєдіяльності здорова людина не звертає уваги на своє здоров'я, поки не настане «кризова» ситуація і людина не захворіє, як правило, підстави цієї хвороби формуються задовго до настання самої хвороби. Те саме відбувається і з економікою держави – уряд, центральний банк та інші державні органи, здійснюючи економічну та грошово-кредитну політику, забезпечують короткострокові

Таблиця 3. Потенційні наслідки відхилень від порогових значень стану зовнішньоекономічної безпеки

Загрози	Потенційні ризики та наслідки відхилень
Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі	Збільшення зовнішнього валового та державного боргу. Обвал національної валюти в період несприятливих зовнішніх умов для країни. Втрата внутрішнього ринку та підвищення залежності від імпорту
Висока експортна залежність	Зростання залежності економіки країни від зовнішньої кон'юнктури на експортних ринках, світових цін. Нерозвиненість внутрішнього ринку. Зростання вартості імпорту
Висока імпортна залежність	Зростання залежності економіки від імпортних поставок, світових цін. Втрата внутрішнього ринку (витіснення іноземними товарами вітчизняної продукції з внутрішнього ринку) та скорочення вітчизняного виробництва
Низька інвестиційна привабливість для іноземного капіталу	Технологічна відсталість економіки. Низькі темпи розвитку економіки
Низька частка інноваційної продукції в експорті країни	Технологічна відсталість економіки. Нераціональна структура економіки Зниження експортних можливостей країни
Сировинна структура експорту	Технологічна відсталість економіки. Нераціональна структура економіки. Виснаження природних ресурсів держави
Обмеженість у виборі партнерів, постачальників життєво необхідної продукції	Посилення енергетичної залежності країни. Монопольна ціна та інші умови поставки
Високий зовнішній державний та валовий борг	Банкрутство держави Посилення боргового тиску на державний бюджет. Підвищення реального валютного курсу на валюту. Стимування розвитку експорту та стимулювання імпорту. Імпорт інфляції в країну

цілі, які часто носять і політичний характер, та не звертають уваги або забувають про збалансованість в економіці та економічну безпеку країни, доки не настане кризова ситуація. Яскравими прикладами сьогодні є економічна політика урядів Греції, Португалії, Іспанії, Ірландії, Угорщини, Литви та й, власне, самої України. Кризові ситуації виступають ліками, які оздоровлюють економіку, повертаючи їй збалансованість. Ці процеси часто супроводжуються економічним падінням, соціальними потрясіннями, зупинкою виробництва, послабленням стійкості фінансової системи країни або її банкрутством. Чим більші відхилення від граничних значень показників безпеки, тим гіршими будуть наслідки для країни під час кризи.

Висновки

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна ввести основне правило економічної безпеки: чим суттєвіші відхилення від порогових значень показників економічної безпеки, та/або періоди їх відхилення, тим сильніше потрясіння відбудуться в економіці країни у періоди кризових ситуацій. Важливим є також правильність визначення граничних меж показників економічної безпеки із врахуванням світової практики та специфіки країни, регіону. З метою попередження кризових ситуацій вимірювання зовнішньоекономічної (економічної) безпеки потрібно здійснювати на основі двох порогових значень і трьох рівнів безпеки: нормального, передкризового та критичного. Перспективними напрямками дослідження є вивчення стану зовнішньоекономічної безпеки України та її регіонів, розробка комплексу порогових значень для регіонів України з урахуванням їх специфіки.

Література

1. Агапова Т.Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона // Вопросы статистики. – 2001. – №2. – С. 44–48.
2. Власюк О.С., Сухоруков А.І., Недін І.В. Система економічної безпеки держави. – Національний інститут проблем міжнародної безпеки – К.: Стіло, 2010. – 684 с.

3. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації: Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 528 с.

4. Економіка України: Підсумки перетворень та перспективи зростання / За редакцією В.М. Гейця. – Х.: Форт, 2000. – 392 с.

5. Ефремов К.И., Георгадзе Е.И. Вопросы экономической безопасности региона // Вопросы статистики. – 2002. – №2. – С. 57–59.

6. Концепція економічної безпеки України // Економіст. – 1998. – №7–9. – С. 63–82.

7. Кормишкин Е.Д. Экономическая безопасность региона: Учеб. пособие. – Саранск: Издательство Мордовского ун-та, 2001. – 136 с.

8. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

9. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. акад. НАН України С.І. Пирожкова. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.

10. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / Під ред. А.І. Сухорукова. – К., 2003 – 63 с.

11. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / За ред. В.М. Гейця. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

12. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 462 с.

13. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року №105/2007. – [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=105%2F2007>

14. Федорищева А., Ральчук О. Безпека як розвиток і безпека як стабільність – синергетика соціоприродних систем // Регіональна економіка. – 2002. – №4. – С. 19–21.

15. Экономическая безопасность региона: единство теории, методологии исследования и практики / А.И. Татаркин, А.А. Ку克林, О.А. Романова и др. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1997. – 237 с.

16. Яремко Л.А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.

І.С. ФОМІН,
к.е.н., Апарат Верховної Ради України

Механізми контрзаходів у торговельній політиці України і ЄС

Стаття присвячена шляхам гармонізації з європейськими стандартами механізмів контрзаходів і захисту законних інтересів України у зовнішньоекономічних відносинах та підвищення за рахунок цього ефективності функціонування національної економіки.

Ключові слова: врегулювання суперечок, контрзаходи, треті країни, європейські стандарти, міжнародна торгівля, господарська діяльність.

Статья посвящена путям гармонизации с европейскими стандартами механизмов контрмер и защиты законных интересов Украины во внешнеэкономических отношениях и повышения за счет этого эффективности функционирования национальной экономики.

Ключевые слова: урегулирование споров, контрмеры, третьи страны, европейские стандарты, международная торговля, хозяйственная деятельность.